

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ І МЕТОДИК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВЛЕННЄВИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Виконала:

здобувачка ступеня вищої освіти

«магістр»

спеціальності 013 Початкова освіта

Мар'яна СИДОР

Керівник:

канд. філол. наук, доцент

Людмила БІСОВЕЦЬКА

Рецензенти:

докт. пед. наук, професор кафедри теорії і

методики початкової освіти

Волинського національного

університету імені Лесі Українки

Валентина ВІТЮК

канд. пед. наук, доцент кафедри

педагогіки початкової, інклюзивної та

вищої освіти РДГУ

Олена БОРОВЕЦЬ

Рівне – 2025 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	
1.1. Сутність поняття «культуромовленнєва компетентність», «культура мовлення» та її основні комунікативні ознаки	8
1.2. Лінгводидактичні основи формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно- літературної освітньої галузі в учнів початкових класів	14
1.3. Система вправ для формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів	20
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ МОВНО- ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	
2.1. Вихідні положення експериментального дослідження щодо формування культуромовленнєвих компетентностей	35
2.2. Опис результатів педагогічного експерименту	42
Висновки до другого розділу	57
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство не може існувати без мови – найважливішого засобу спілкування, засобу вираження думок та передачі досвіду сучасникам і нащадкам. Навчання української мови має на меті забезпечити активне володіння здобувачами освіти державною мовою, сформувати в них ключові та предметні компетентності.

У Державному стандарті початкової освіти [22] зазначено, що мета й завдання української мови в початковій школі полягають не лише в опануванні грамоти (початкових умінь читати і писати), а й у мовленнєвому розвитку молодших школярів – умінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. Тобто формування культуромовної обізнаності як критерію визначення рівня володіння мовою має набути статусу провідного принципу навчання рідної мови в загальноосвітній школі, зокрема в її початковій ланці.

Культура мовлення як складова загальної культури особистості є одним із найважливіших показників соціалізації особистості. Процес опанування мови та її культури пов'язаний зі здобуттям навичок правильно говорити й писати, точно висловлювати свою думку, активно використовувати мовні знання, грамотно застосовувати їх. Досконале володіння мовою стає важливим компонентом загальної культури особистості, сприяє грамотній підготовці фахівців у різних сферах, оскільки саме творче використання засобів мовлення повною мірою виявляє професійні обдарування особистості, сприяє самовираженню. Чим повніше сформоване уміння спілкуватись, тим якісніше буде здійснюватися будь-яка діяльність людини. Навчання в школі – один із найважливіших періодів соціального становлення особистості. Пережитий саме в цей час успіх може суттєво вплинути на подальшу долю учня, стати пусковим механізмом подальшого руху особистості.

У наш час заклад середньої освіти залишається чи не єдиним центром впливу на культуру мовлення учня, адже суспільство разом із засобами масової інформації діють у зворотному напрямку. Завдання вчителя – управляти процесами формування культури мовлення, йдучи від простого до складного: створювати ситуації, що сприяють мовленнєвій активності учня, розвивають його уяву, асоціативне мислення, здатність розуміти закономірності, прагнення постійно вдосконалюватися.

Актуальність теми пояснюється, по-перше, потребами сучасного суспільства у всебічно розвиненій особистості, здатній переконливо та аргументовано доводити власну думку, по-друге, недостатнім вивченням її в сучасній методичній літературі, по-третє, недосконалістю вмінь і навичок молодших школярів складати правильні висловлювання, по-четверте, низьким рівнем знань учнів про культуру мовлення та специфічність її змістовної, мовної і структурної організації, по-п'яте, зумовлюється важливістю систематичної роботи вчителя початкових класів над підвищенням культури мовлення учнів у процесі навчання української мови у школі, у вивченні точок зору педагогів, які розкривають зазначену проблему.

Ступінь розробки теми у науковій літературі. Проблема культури мовлення завжди була у центрі посиленої уваги вітчизняних лінгвістів і методистів (Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляєв, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Каніщенко, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Пилинський, В. Русанівський та ін.). Вченими визначено питання мовної культури людини та суспільства, теорії мовної норми, комунікативні якості культури мовлення, психологічний та психолінгвістичний аспекти породження та особливостей усно мовленнєвих висловлювань (І. Марценюк, В. Воропаєв, В. Загнітко та ін.).

На комунікативну спрямованість уроків української мови та мовлення вказують Т. Тоцька, А. Каніщенко, І. Холковська, Г. Шелехова. Чимало наукових досліджень присвячено пошукові дидактичних шляхів розвитку мовлення, комунікативних умінь школярів різного віку в процесі вивчення

психології і педагогіки (І. Марценюк, В. Воропаєв, І. Нагрибельна, О. Петрук, О. Савченко).

Проблемам культури мовлення присвячено працю І. Гарбар, А. Гарбар [17]; формування культури мовлення учнів початкових класів проаналізовано Н. Іовхімчук [34]; формування ввічливості у процесі навчання культури діалогічного спілкування досліджено Е. Палихатою [63]; реалії та перспективи формування культуромовної особистості вчителя визначено О. Семеног [79]; формування культури мовлення учнів початкових класів на уроках української мови вивчено Д. Семенюк [81]; інтерактивні технології як засіб формування культуромовної компетентності молодших школярів проаналізовано О. Яцук і М. Грицин [105].

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність системи вправ щодо формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів.

Відповідно до мети було визначено **завдання дослідження**:

- 1) з'ясувати сутність поняття «культуромовленнєва компетентність», «культура мовлення» у науково-методичній літературі;
- 2) дослідити лінгводидактичні основи формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів;
- 3) проаналізувати освітні програми і підручники з української мови та читання щодо проблеми формування культуромовленнєвих компетентностей;
- 4) укласти систему вправ для формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів;
- 5) експериментально перевірити ефективність дослідного навчання щодо формування у здобувачів початкової культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Об'єктом кваліфікаційного дослідження є освітня діяльність на

уроках української мови та читання у початкових класах.

Предмет дослідження – система вправ для формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів.

Методи роботи. Для реалізації поставлених завдань використовувались у комплексі теоретичні, емпіричні і статистичні методи наукового дослідження.

Теоретичні: вивчення й аналіз педагогічної, психологічної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури щодо досліджуваної проблеми; аналіз освітніх програм, шкільних підручників із української мови та читання, методичних посібників; теоретичний аналіз та синтез під час вивчення об'єкту, предмета, мети, завдань.

Емпіричні: спостереження за освітнім процесом на всіх заняттях початкового шкільного циклу, бесіди з учителями та учнями з метою діагностування рівня сформованості культуромовленнєвих компетентностей здобувачів початкової освіти, вивчення результатів мовленнєвої діяльності учнів, математична статистика для підрахунку результатів педагогічного експерименту.

Практичну значущість дослідження становлять визначені провідні принципи та критерії добору мовного матеріалу, дібрана система вправ для формування культуромовленнєвих компетентностей здобувачів початкової освіти. Матеріали та висновки щодо формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів можуть бути використані студентами педагогічного факультету під час практичних та лабораторних занять з предметів мовно-літературної освітньої галузі; вчителями початкових класів у процесі роботи над культурою українського мовлення учнів.

Апробація основних положень і висновків дослідження. Результати дослідження обговорювалися на X Міжнародній студентській науковій конференції «Сучасні погляди та актуальні проблеми педагогічної освіти» (м.

Львів, 20 березня 2025 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (м. Кам'янець-Подільський, 12-13 березня 2025 р.), V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Нова українська школа в дії: актуальні проблеми методик навчання та стратегії розвитку початкової освіти» (м. Рівне, 14 травня 2025 р.), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта і виховання в інформаційному суспільстві в умовах воєнного та повоєнного часу» (м. Рівне, 13–14 листопада 2025 р.), X Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми лінгвістичної семантики» (м. Рівне, 20 листопада 2025 р.), засіданнях кафедри теорії і методик початкової освіти РДГУ.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 3 тез: «Вимоги до культури мовлення й етики мовного спілкування здобувачів початкової освіти» (Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (14 травня 2025 року). Рівне : РДГУ. С. 53–55), «Напрями роботи з розвитку культури мовлення здобувачів початкової освіти» (Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної е-конференції з міжнародною участю «Освіта і виховання в інформаційному суспільстві в умовах воєнного та повоєнного стану», м. Рівне, 13–14 листопада 2025 року. Рівне: РДГУ, 2025. С. 117–119), «Сутність поняття «культура мовлення» та її основні комунікативні ознаки» (Проблеми лінгвістичної семантики: X Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (20 листопада 2025 року). Збірник матеріалів. Рівне: РДГУ, 2025. С. 56–58).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу науково-методичної літератури з проблеми формування культуромовленнєвих компетентностей і проведеного педагогічного експерименту зроблено такі висновки.

Відповідно до першого завдання з'ясовано, що культура мовлення – це дотримання норм усної та писемної мови, а також уміння свідомо, майстерно й доцільно використовувати мовні засоби залежно від мети та обставин спілкування. Це правильність, чіткість, точність, виразність мовлення, а також багатство словникового запасу та уникнення мовних помилок.

Основними комунікативними ознаками культури мовлення є: нормативність (правильність), точність, логічність, чистота, виразність, багатство, різноманітність, доречність мовлення. Ці критерії визначають, наскільки досконало людина володіє літературною мовою у спілкуванні.

Культуромовленнєва компетентність – це сукупність знань, умінь та навичок, що дозволяють особі ефективно спілкуватися з урахуванням культурних норм, цінностей та мовних особливостей. Вона поєднує мовленнєву компетентність (граматика, лексика, орфографія, орфоепія тощо) та культурну компетентність (розуміння норм поведінки, мовленнєвого етикету, мовленнєвої ситуації спілкування), що дозволяє створювати висловлювання, які є не тільки граматично правильними, але й культурно доречними.

Складовими культуромовленнєвої компетентності є володіння нормами сучасної літературної мови: лексична, граматична, семантична, фонологічна, орфографічна, орфоепічна та пунктуаційна компетентності; вміння використовувати мову в різних комунікативних ситуаціях, враховуючи контекст.

Сформовані культуромовленнєві компетентності забезпечують ефективну комунікацію, яка є не лише правильною, а й змістовною та

соціально адаптованою; розвивають критичне, аналітичне та емпатійне мислення.

Культуромовленнєві компетентності – це вміння адекватно й правильно використовувати мову на практиці, дотримуючись її норм і правил, а також послуговуватися інтонаційними та невербальними засобами виразності (міміка, жести) для ефективного спілкування. Вони охоплюють як знання мовних норм, так і вміння їх застосовувати в різних життєвих ситуаціях.

До культуромовленнєвих компетентностей входять: мовна компетентність (знання правил і норм сучасної літературної мови (лексичних, граматичних, орфоепічних, синтаксичних тощо); власне мовленнєві компетентності (здатність використовувати мову для висловлення думок, бажань, прохань (говоріння, письмо) та сприйняття інформації (аудіювання, читання); комунікативні компетентності (здатність орієнтуватися в умовах спілкування, обирати відповідний стиль і тон розмови, враховувати адресата та предмет мовлення), усвідомлення важливості культури мовлення як культурного явища та показника загальної культури особистості.

Відповідно до другого завдання досліджено лінгводидактичні основи формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів.

Робота над формуванням культуромовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти охоплює такі напрями: оволодіння нормами української літературної мови; удосконалення звуковимови та підвищення загальної мовної культури; збагачення, уточнення й активізацію словникового запасу; формування вміння вживати слова у властивому значенні та добирати мовні засоби відповідно до ситуації й мети висловлювання; розвиток уміння послідовно й логічно висловлювати думки; покращення граматичної будови мовлення; засвоєння основних етичних норм спілкування.

Відповідно до третього завдання проаналізовано освітні програми і підручники з української мови та читання щодо проблеми формування культуромовленнєвих компетентностей.

Культура мовлення, як і вивчення мови в цілому, потребує систематичності, використання різних форм, методів та прийомів навчання, наприклад, спостереження над фактами мови. Уроки української мови та читання повинні формувати в учнів сукупність уявлень про досконалу мову, тобто мовний естетичний ідеал, який є критерієм естетичного смаку і реалізується у вигляді вимог до зразкової мови. Естетичне ставлення до мови викликається такими якостями літературної мови, як-от: багатство засобів вираження, його милозвучність і мелодійність, експресивність одиниць мови, доречність вживання мовних засобів у різних стилях мови.

Формування культури мовлення – це складний процес, на який впливає соціокультурний контекст і який залежить від взаємодії з батьками, вчителями та однолітками. Ефективні методи включають:

1) наслідування еталону: мовлення батьків, вчителя, дикторів радіо і телебачення має бути зразком для дитини, тому дорослі мають демонструвати багате, виразне та нормативне мовлення;

2) читання та обговорення творів художньої літератури: оповідання та вірші збагачують словниковий запас, формують фонематичний слух та навички зв'язного мовлення;

3) використання дидактичних ігор та вправ: ігрові методи стимулюють мовленнєву активність та допомагають в ігровій формі засвоювати мовленнєві норми;

4) заучування скоромовок та прислів'їв: покращує інтонаційну виразність, темп мовлення та дикцію;

5) метод пізнавального діалогу: розмови, що стимулюють розвиток пізнавальних процесів та мовленнєвої ініціативи дитини;

6) створення мовленнєвого середовища: забезпечення умов, які спонукають дитину до постійного спілкування та мовленнєвої практики.

Використання пояснювально-ілюстративного, імітаційного, репродуктивного, оперативного та продуктивно-творчого (комунікативного) методів у формувальній частині педагогічного експерименту сприяє

формуванню культури мовлення молодших школярів. Ці методи охоплюють як засвоєння знань (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний), так і практичне застосування та розвиток творчих здібностей (імітаційний, оперативний, продуктивно-творчий).

Відповідно до четвертого завдання укладено систему вправ для формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів

Щоб учні вміли правильно говорити та писати, недостатньо лише знати правила; вони повинні активно застосовувати їх на практиці. Необхідно, щоб робота над культурою мовлення проводилась систематично: мовленнєва вправність розвивається завдяки регулярним, послідовним заняттям, а не епізодичним вправам. Завдання мають бути розроблені таким чином, щоб допомогти учням розпізнавати та уникати типових порушень лексичних, граматичних, орфоепічних та інших норм.

Робота з розвитку культури мовлення учнів початкової школи такі напрями:

- вдосконалення звуковимови учнів і підвищення їхньої мовної культури;
- збагачення, уточнення й активізація словникового запасу учнів початкової школи;
- уміння вживати слова у властивому для них значенні, користуватися виражальними засобами мови залежно від ситуації і мети висловлювання;
 - послідовно і логічно викладати думки;
 - удосконалення граматичного ладу мовлення учнів;
 - оволодіння нормами українського літературного мовлення;
 - засвоєння найважливіших етичних правил спілкування.

Важливою складовою формування мовленнєвих умінь молодших школярів є робота над словом, оскільки розвиток мовлення охоплює

опрацювання: окремих слів; словосполучень і речень; зв'язних висловлювань.

Опанування лексичного багатства мови в початковій школі не може відбуватися стихійно. Одним із головних завдань мовленнєвого розвитку є цілеспрямоване керування процесом збагачення словникового запасу дітей, систематизація словникової роботи та активізація засвоєних слів.

Відповідно до п'ятого завдання експериментально перевірено ефективність дослідного навчання щодо формування у здобувачів початкової культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Педагогічний експеримент проводився на базі Львівського ліцею міжнародних відносин ім. В. Стуса, в 3-В класі (експериментальна група, 37 учнів), 3-Г клас був контрольним (контрольна група, 37 учнів).

Формування культуромовленнєвих компетентностей – це процес, який передбачає поетапне засвоєння комунікативних ознак культури мовлення, застосування різних методів мовленнєвого розвитку (пояснювально-ілюстративного, імітаційного, репродуктивного, оперативного та продуктивно-творчого), а також спеціальну організацію освітньої діяльності для створення мовленнєвого середовища та розвитку мовлення учнів. Це включає створення позитивної атмосфери, стимулювання пізнавального інтересу до української мови та активізацію мовлення учнів.

Завдання були спрямовані на виявлення рівня засвоєння норм сучасної української літературної мови; формування навичок активної роботи зі словом; формування вмій діалогічного і монологічного висловлювання.

Після проведення експериментального навчання високий і достатній рівні сформованості в здобувачів початкової освіти норм сучасної української літературної мови (фонетичних, лексичних, граматичних) та вмій активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство і різноманітність мовлення) в середньому збільшилися на 5,4% учнів експериментальної групи, середній і початковий – зменшилися на 5,4% учнів експериментальної групи; високий і

достатній рівні сформованості в здобувачів початкової освіти вмінь діалогічного висловлювання (доречність, дотримання мовленнєвого етикету) і монологічного мовлення (логічність, виразність) в середньому збільшилися на 8,1% учнів експериментальної групи, середній і початковий – зменшилися на 8,1% учнів експериментальної групи; тоді як у контрольній групі показники залишилися практично без змін.

Результати педагогічного експерименту підтверджують, що розроблена система роботи з формування культуромовленнєвих компетентностей на уроках мовно-літературної освітньої галузі в учнів початкових класів сприяє розвитку мовлення учнів початкових класів, покращуючи його якісні характеристики: правильність, точність, чистота, багатство і різноманітність мовлення, логічність, виразність, доречність тощо, а отже, є достатньо результативною й доцільною. Як видно з аналізу результатів педагогічного експерименту, учні експериментальної групи за час дослідного навчання оволоділи більшим об'ємом знань про культуру української мови і вміннями правильно й доцільно їх уживати, ніж учні контрольної групи.